

perioden fra 1513 indtil 1558, hvor Sechers *Corpus constitutionum Danicum* begynder, som imødeses med særlig spænding. Men selvfølgelig skal det hele med i et fuldstændig projekt, blot må vi håbe, at fortsættelsen følger inden der er gået de 18 år, som adskiller udsendelsen af udgavens bind 1 og 2. I forordet stiller udgiverne da også en snarlig udgave af Christiern II's lovgivning i udsigt.

Det foreliggende bind indledes med Erik af Pommerns kroningsbrev og unionstraktaten kort efter. Om gårdsretten, der bringes som den følgende tekst er en rigslov kan vel diskuteres. Oprindelsen er formentlig svensk og privat, men den omstændighed, at den omtales i 1417 af kongen som »vor« gårdsret kan dog begrunde en optagelse i bindet. Under alle omstændigheder er en ny kildekritisk udgave velkommen. Retshistorisk er loven interessant bl.a. ved bestemmelsen om dødsstraf – »liif for liif« – for manddrab, der peger frem mod Christian III's lovgivning, og bestemmelsen om voldtægtsforsøg (art. 12), som senere fandt optagelse i Danske lov 5-13-18.

Fra Kristoffer af Bayerns tid bringes foruden kroningseden de to kirkelige love udstedt af kongen og Hans Laxmand om tiende og om klostrene samt Lollands vilkår fra 1446. Også i disse tilfælde er rigslovsbegrebet strakt vidt. Lollands vilkår er dog lokal ret omend senere stadfæstet af kongen – dog først 1504.

Fra Kristian I's tid mærkes forordningen for Nørrejylland 1462 og Fyns vedtægt 1473 og fra kong Hans' regeringsperiode håndfæstningen 1483 og en række mindre forordninger om handelsforhold, håndværkere, klædedragt m.v.

Som tillæg til samlingen bringes den såkaldte Modbog, de politimæssige forskrifter for fiskerlejerne ved Øresund. De bringes som Dronning Margrethes udfærdigelse med senere kongers stadfæstelse.

Der er med den foreliggende udgivelse udført et endda særdeles gedigent udgiverarbejde. Teksterne fremstår klart og smukt og er lette at anvende for den, som behersker det gamle dansk, plattysk og latin. Vi er i Danmark forvænt med nye gode udgaver af de middelalderlige love. Der mangler nu kun lidt for at vi er fremme, hvor senere udgaver begynder. Denne anmeldelse skal derfor slutte med ønsket om, at der skabes mulighed for at føre udgaven frem til 1558.

Ditlev Tamm

LARS BISGAARD: Tjenesteideal og fromhedsideal. Studier i adelens tænkemåde i dansk senmiddelalder. Arusia-Historiske Skrifter VII, Århus 1988.

»Måske endnu vigtigere end tjenesten i sig selv har forestillingen om tjenesten været. Der har eksisteret titusinder af individuelle billeder af tjenesten inde i hovedet på folk, billeder som har præget deres tænkning, og billeder, hvor ud fra man har gjort sine handlinger; handlinger som kunne være bevidste – eller ubevidste –. Disse billeder vil aldrig kunne genskabes; alligevel må de være mentalitetshistoriens sande arbejdsområde. Duby har skrevet, at ingen bog vil kunne åbne dem. Så meget turde dog stå klart, at tjenesteidealet i senmiddelalderen var i disse billeder.«

Således slutter Lars Bisgaard sit kapitel om tjenesteidealet. Passagen er meget illustrerende for hans bog. For det veloplagede, lettere fabulerende sprog, for

arbejdets franske inspiration og ikke mindst for mentalitetshistoriens særlige problemer, vanskeligheden ved at definere og afgrænse den, ved at etablere den en metode. Det er mentalitetshistorie, Lars Bisgaard vil lave.

Han gør til indledning rede for mentalitetshistoriens opståen og udvikling fra den franske Annales-skole frem til den grundlæggende metodiske debat, der foregik i Frankrig i 1970'erne og som med Jacques LeGoff som ankermand for alvor skaffede disciplinen indgang i den historiske branche. Men er det så mentalitetshistorie efter recepten, vi bliver præsenteret for. Befinder vi os »på det hverdagsagtige og det automatiske niveau«, der er mentalitetshistoriens? »Afslører (bogen) det upersonlige i et individs verden«, kan vi spørge med et par af de citater, Lars Bisgaard selv bruger til at karakterisere retningen?

Man kan ikke svare ubetinget ja på disse spørgsmål. Både titel (de to *-ideal*) og undertitel (studier i adelens *tænkemåde* –) antyder, at vi er ud over den rene automatik. Kan idealer og tænkemåde være udtryk for mere eller mindre ureflekteret, dunkel, kollektiv mentalitet? Er det ikke foreteelser, der rager langt op i det dagklare og bevidste? Forfatteren kan naturligvis se problemet, og han udfolder stor sproglig behændighed for at få »det stærke rodfæstede ideal« til at ækvivalere med »samfundets kollektive mentalitet.« Det er ikke ganske overbevisende, men Lars Bisgaard får i hvert fald udvidet rammerne for sit mentalitetsbegreb, så hans emner kan være der.

Ser vi på den metode, der anvendes, må man konstatere, at også den har fået en forskydning i forhold til den »klassisk« mentalitetshistoriske. Det er en logisk følge af begrebets udvidelse. Når det er bevidste dele af den sjælelige struktur, man vil afdække, rækker det ikke at begrænse sig til stereotyper og ureflekterede udtryk i breve og andre skriftlige udgydelser. Hvad Lars Bisgaard altså heller ikke gør. Han kommer nærmest den mentalitetshistoriske metode i afsnittet om tjenesteideal, men også her tages udtrykkene overvejende for deres pålydende og bevidste indhold.

Lars Bisgaard havde ikke haft nødig partout at gøre sin bog om den danske adels tjeneste- og fromhedsideal i senmiddelalderen til mentalitetshistorie efter den franske model. Andre skoler tolker den bredere og anderledes. Men væsentligere er det, at man vanskeligt kan beskæftige sig med det, der foregår i de dybere, mere ubevidste lag af det menneskelige sind, uden at tage modstykket, det dagsbevidste, tankeklare område, i betragtning. Enten for at isolere fænomener fra hinanden eller for at betragte dem i vekselvirkning. Ikke mindst det sidste forekommer interessant, når fænomenernes historieskabende rolle skal fastslås. Men nok om teorier. Lars Bisgaards to temaer er begge særdeles centrale, når tidens holdningsmæssige klima, bevidst eller ubevidst, skal karakteriseres.

Af de to temaer tjenesteideal og fromhedsideal, er det afgjort det sidste, der fylder og vejer mest i bogen. 18 mod 80 står det i sidetal mellem de to begreber. Teorien om tjenesteidealet bygger på studiet af en enkelt kildegruppe, mens fromhedsidealet har en hel række til fundament. Det giver bogen en vis skævhed.

Det er de bevarede missiver fra 1448 til 1513, udgivet af Will Christensen 1912-14, der er det helt centrale kildegrundlag under afsnittet om tjenesteidealet. Disse »lukkede breve«, breve til enkeltpersoner, har Lars Bisgaard gennemanalyseret for udsagn om forholdet til tjenestebegrebet. 772 missiver er der i samlingen, lidt over halvdelen med kongelig afsender, de fleste af resten adelige. Det lyder af ikke så lidt, men da en stor del af brevene stammer fra relativt få højadelige familiers arkiver, er det så som så med repræsentativiteten.

At ordet og begrebet tjeneste var et meget væsentligt element i forholdet mellem konge og adel, træder tydeligt frem. Adelige kunne ikke skrive til kongen uden tjenesteforsikringer i de indledende formler. Kongen brugte vel sjældent ordet den modsatte vej, men han »bad« sine lensmænd m.m. gøre dette eller hint. Han befalede eller bød ikke; det var en tjeneste, han skulle have, og en sådan *beder* man om. Det er en fin konstatering.

Tjenesterne bandt samfundet sammen på kryds og tværs og fik det hele til at fungere. Opfattelsen af tjenesten som pligt, nødvendighed og selvfølgelighed turde man nok henregne til det kollektive mentalgods i tiden. Men var tjeneste også et ideal? Noget man bevidst stræbte imod? De breve, der især belyser dette forhold, opsigelsesbrevene, er der kun bevaret få af. Tre anføres af Lars Bisgaard og to mere kan føjes til (opsigelsen til Erik af Pommern og Iver Axelsens til Chr.I), men de synes alle lige så vel at kunne tages til indtægt for, at det var *troskaben*, der var idealet.

Kan teorien om tjenesten som ideal diskuteres, så er der derimod ingen tvivl, når det gælder fromhedsidealet. De forskellige kildegrupper, som Lars Bisgaard fører i marken, taler samstemmende og stærkt om adelens stræben efter at være eller at fremstå som fromme. Og stræben må være idealets karakteristikum. Der blev virkelig lagt energi, fantasi og offervilje for dagen i disse fromheds-manifestationer. Var det end noget, alle (der kunne) gjorde, så var der ikke tale om noget halvt ubevidst eller automatisk. Om noget man gjorde af tradition eller i panik, når døden nærmede sig. Det var store projekter, der krævede grundig forberedelse, og som kunne beskæftige den enkeltes tanker i årevis.

Fromheden og fromhedsgjerningerne skulle frelse sjælen fra fortabelse efter døden, fra pinen i den skærsild, hvis varighed man ikke kendte. Det var fællesnævneren bag de forskellige bestæbelser, som træder frem af kilderne. At blive begravet det rette sted var et vigtigt led i denne sammenhæng. I *testamenter* betænker man med rund hånd kirker og klostre for at sikre sig et attrået og attraktivt sidste hvilested i selve gudshuset. Godt kunne også testamentariske ydelser til andre, til præster, degne og andet personale gøre, og i stigende grad synes gaver til de fattige at få betydning for sjælens frelse. Sidst i rækken af arvinger kom så familie, hushold og venner.

En anden kildegruppe er de *messestiftelser*, der er overleveret i stort tal. Lars Bisgaard har måttet »nøjes« med at gennemgå 112 spredt i tid fra 1359 til 1524. Stiftelserne viser i indhold et rigt variationsmønster. Det gik fra den enkle messelæsning til den stort iscenesatte med processioner, sang, røgelse og brændende kærter. Fra den ugentlige messe til den dagligt afholdte. Fra afvikling på de mere ydmyge steder i perifere kirker til afholdelse ved populære andre og allerhelst i koret i domkirkerne.

Årtiden var den mest omfattende af de kirkelige handlinger, lægfolk kunne indstifte. Det var en art begravelsesgudstjeneste, der strakte sig over næsten et døgn, og som siden afholdtes hvert år på begravelsesdagen. Helt i tråd med fromhedsinflationen i tiden kunne den fromme (og rige) ikke desto mindre stifte årtider på flere dage om året. Årtiden var en mindefest af format med klokkeringning, bespisning af de betjenende gejstlige, uddelinger til de fattige, vigilier (sang og latinsk tekstlæsning) og celebrering af messer ved forskellige præster.

Mange andre kilder bidrager til billedet af adelen og fromheden. Erhvervelse af meddelagtighed i klostres gode gerninger, donationer af kirkeinventar og -ud-

smykning, bønnebøger i adelig besiddelse, pilgrimsfærd til hellige steder, hjembragte relikvier m.m. Alt i alt en manifestation af fromme gerninger så massiv, at ethvert gustent forsøg på at bortforklare troen på deres virkning, sjælenes frelse, ville være håbløst.

Denne vældige udfoldelse bekræfter og udbygger vores opfattelse af den senmiddelalderlige religiøsitet, som den kendes fra tidens billedkunst og litteratur. En bølge af en inderlig, næsten smertelig fromhed. At der i den fromme stræben mere eller mindre udpræget blandede sig motiver vendt mod denne verden, skal straks nævnes for fuldstændighedens skyld.

De ydelser, kirken skulle levere for de mange sjæles frelse, var ikke gratisydelser. Ydelserne krævede en indsats fra kirkens side, korterevarig eller oftest uendeligt. Mange messestiftelser indebar tilknytning af en »evig vikar«, der skulle celebrere den stiftede handling og i øvrigt have sit udkomme af renten af en eller flere gårde, skænket kirken til lejligheden. I alt var det meget store formuer i penge og i jordegods især, der tilflød gejstligheden. Men de mange kirkelige handlinger, man påtog sig, betød også store forpligtelser, udvidelser af præsteskaren, oprettelse og vedligeholdelse af altre og gravminder m.m. Og da næsten alt stiftedes på evig tid, betød det en fortsat akkumulering af messer, årtider osv. og en stadig tættere trængsel i kirkerne. I Roskilde og Lund domkirker var der et halvt hundrede altre med hver deres evige vikar. De fysiske udvidelser af kirkerne i senmiddelalderen er en naturlig konsekvens af denne udvikling, og den stadigt stigende godsmængde i kirkens hænder og de uvægerligt kræmmeragtige transaktioner bag de mange indgåede aftaler er træk, der leder frem mod reformationen.

Forholdet mellem adelen og præsteskabet ved indstiftelsen af de kirkelige handlinger er et spændende emne, som Lars Bisgaard også vier nogen opmærksomhed, og han antyder, at det uforudsigelige og ustyrlige pres fra adelen måske har været kirken for meget. Han har dog vist kun et enkelt eksempel til gode for teorien. Sikkert er det, at begge parter havde fordel af forholdet. De adelige fik udsigt til lindring og trøst i det evige, og kirken tog sig betalt i det timelige. At adelen har været den udfarende kraft, er ganske plausibelt, men at kirken ikke skulle have været aktivt imødekommende over for det vitterlige behov, f.eks. gennem en vis udvikling af sit »produkt«, lyder næsten for usandsynligt.

Uanset den lette slinger i forholdet til det mentalitetshistoriske begreb fremtræder Lars Bisgaards arbejde som et spændende og fortjenstfuldt forsøg i branchen. Han har dertil fremhævet et stort og i mange år hengemt materiale og vist dets muligheder under moderne synsvinkler. Men det bør ikke blive ved det!

Harry Christensen